

Укладач – Н.П.Кравець. – Київ: Інкунабула, 2008. – 140 с.

10. Хорошковська О. Розвиток українського мовлення молодших школярів / Олена Хорошковська // Початкова школа. – 1997. – №8. – С. 14-16.

This article addresses the problem of enriching the vocabulary of high school students at a special school verbal forms, proposed a system of exercises designed to enrich the vocabulary of students, defined pedagogical conditions under which such work is carried out efficiently.

Keywords: children with deviations in intellectual sphere, vocabulary enlarging, verb forms.

Отримано 21.9.2013

УДК 376.1-056.34:792

К. О. Зелінська

ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ДОЦІЛЬНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ АРТТЕРАПІЇ У ПРОЦЕСІ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ ДІТЕЙ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ВАДАМИ

У статті розглядаються можливості використання засобів арттерапії у процесі розвитку комунікативних умінь дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними вадами.

Ключові слова: розвиток, комунікативні уміння, діти з інтелектуальними вадами, засоби арттерапії, імаготерапія, театральна діяльність, пальчиковий театр, ляльковий театр.

В статье рассматриваются возможности использования средств арттерапии в процессе развития коммуникативных умений детей младшего школьного возраста с интеллектуальными нарушениями.

Ключевые слова: развитие, коммуникативные умения, дети с интеллектуальными нарушениями, средства арттерапии, имаготерапия, театральная деятельность, пальчиковый театр, кукольный театр.

Сучасний етап розвитку суспільства ставить перед освітою нові завдання, спрямовані на істотне посилення уваги до навчання, виховання й розвитку особистості. Завдання покращення підготовки

вихованців до самостійного життя стоять і перед допоміжною школою. Однією з умов їх вирішення є посилення корекційно-розвиваючої ролі навчання й виховання дітей з інтелектуальними порушеннями. Таким чином навчання забезпечуватиме цим дітям можливість у майбутньому брати активну участь у трудовому та соціальному житті.

У допоміжній школі загальні завдання навчання й виховання вирішуються у поєднанні зі спеціальними, у число яких входить і корекція порушень комунікативного розвитку розумово відсталих учнів [1, с. 14].

Необхідною умовою формування соціально активної і духовно багатой особистості є оволодіння мовленням як засобом спілкування. За розумової відсталості, через загальний недорозвиток психіки, збагачення досвіду протікає уповільнено й спотворено. Аномально розвинені практична та пізнавальна діяльності не можуть сприяти швидкому накопиченню уявлень і не стимулюють появу нових інтересів та потреб. Дитина не потребує мовленнєвого спілкування з оточуючими.

Саме тому, одним з основних завдань спеціальної школи є підготовка учнів до життя у соціумі, що не обмежується лише оволодінням певними знаннями та навичками трудової діяльності, а й виховує уміння правильно, доцільно й коректно спілкуватися з оточуючими.

Дослідження в галузі спеціальної психології та педагогіки (О. К. Агавелян, В. М. Синьова, М. П. Матвєєвої, О. П. Хохліної, М. О. Супруна та ін.) показали, що наявність інтелектуального дефекту в розумово відсталих школярів негативно впливає на розвиток міжособистісного спілкування, призводить до значних недоліків у формуванні уявлень про оточуючих людей й у встановленні повноцінних контактів з ними.

Гуманістичний підхід в освіті, на сучасному етапі розвитку суспільства, передбачає переоцінку цінностей у напрямку міжособистісного спілкування, усвідомлення комунікативних проблем. Національна освіта в умовах сьогодення, переживає період реформування, що висуває нові завдання та вимоги до усіх її ланок [6, с.14]. В основу сучасного виховання й навчання учнів закладів освіти різних типів покладено принцип дитиноцентризму, що ґрунтується на дотриманні істинних загальнолюдських цінностей.

У процесі міжособистісної комунікації в дітей з порушенням інтелекту існують певні відхилення у комунікативній поведінці від загальноновизнаних норм і правил, що негативно впливає на перебіг самого процесу та на його результативність.

Виходячи з положення Л. С. Виготського про наявність загальних закономірностей нормального й аномального розвитку, вважаємо, що формування навичок спілкування із оточуючими людьми у розумово відсталих школярів проходить за тими ж законами, що й у здорової дитини. Порушення інтелекту, особливості поведінки та розвитку дитини з особливими потребами визначають якісну своєрідність

протікання цього процесу й необхідність його спеціальної організації.

Специфіка порушень спілкування молодших школярів корекційних освітніх установ VIII виду обумовлена труднощами в поведінці, недорозвиненням смислової сторони мовлення, що є основним засобом спілкування, особливостями самосприйняття, самооцінки, сприйняття і розуміння особистості інших людей [6, с. 21].

Негативну роль в процесі спілкування дітей з інтелектуальними вадами грає конфліктність. Без втручання дорослого діти не можуть знайти вихід з конфліктної ситуації. Ігрові конфлікти розумово відсталих мають свої специфічні особливості, які виражаються звуженням кола причин. З кола основних причин ігрових конфліктів, характерних для нормальних дітей, випадають конфлікти через вибір теми гри, дотримання правил гри і розробки сюжетних ліній гри. Це відбувається в результаті недостатньої сформованості у дітей даної категорії основних компонентів ігрової діяльності. Найбільша кількість конфліктів виникає через іграшки або атрибути гри. Це є результатом відсутності у молодших школярів з порушеннями інтелекту навичок і вмінь ділового спілкування, а саме: переконувати своїх однокласників, домовлятися з ними в процесі спільної ігрової діяльності, здійснювати процедури спільного планування гри [1, с. 16].

Під час корекційної роботи з розвитку комунікативних умінь дітей з інтелектуальними вадами, на нашу думку, доцільно використовувати засоби арттерапії. Практика показує, що використання даного методу в різних його формах для дітей із порушеннями розвитку дозволяє стабілізувати їх емоційний стан, розвиває комунікативні навички, сприяє формуванню соціально прийнятних форм подолання негативних емоцій.

Сучасна вітчизняна спеціальна педагогіка в пошуках ефективних засобів корекції різних порушень все більше орієнтується на використання мистецтва в процесі навчання й виховання дітей з особливостями психофізичного розвитку, значну частину яких становлять діти з порушеннями інтелектуального розвитку.

Терапія за допомогою мистецтва, як окрема галузь теоретичного і практичного знання, що знаходилася між мистецтвом і наукою, з'явилася в 30-х роках ХХ століття. Трохи пізніше в професійному лексиконі психологів Західної Європи почав вживатися термін "арттерапія" [3].

Вперше термін "арттерапія" (art-therapy) – (буквально: терапія мистецтвом) був використаний у 1938 році англійським лікарем Андріаном Хіллом під час опису своєї роботи з туберкульозними хворими в санаторіях. Це словосполучення використовувалося по відношенню до всіх видів занять мистецтвом, які проводилися в лікарнях і центрах психічного здоров'я.

Вже в другій половині ХХ століття на основі прогресивних ідей учених починається бурхливий розвиток арттерапії. Основною ознакою прогресування даного методу є відкриття перших професійних

об'єднань арттерапевтів (у 1963 році була розпочата діяльність Британської та Американської асоціації арттерапевтів). У 70-ті роки починається підготовка фахівців-арттерапевтів у США і Великобританії. А у 1980-1990 роках характерним для арттерапевтичної практики всіх країн стало підвищення її ролі й значення в освіті, особливо, спеціальної.

У вітчизняній науці позитивний вплив мистецтва на розвиток дитини відзначав Л. С. Виготський, який підкреслював особливу роль художньої діяльності як у розвитку психічних функцій, так і в активізації творчих проявів дітей з особливими освітніми потребами у різних видах мистецтва (музики, живопису, театру, художнього слова) [3].

Важливе місце у розмаїтті засобів впливу мистецтва на формування особистості дитини з особливими потребами посідає театр. Цей особливий синтетичний вид мистецтва органічно поєднує в собі художнє слово, драматичну дію, поезику, живопис, музику та літературу. Він допомагає дитині глибше пізнати себе, внутрішній світ, спонукає її до самовдосконалення, викликаючи естетичні почуття та емоції в ході театралізованого дійства.

Ще в першій половині XIX століття піднімалося питання про використання театрального мистецтва у шкільній освіті. Відома суперечка, що виникла навколо статті Н. І. Пирогова "Бути і здаватися", в якій автор виступає проти використання театральної діяльності у виховних цілях, але вважає, що "можна ... і навіть треба дозволяти дітям вивчати обрані ролі з різних п'єс ... з метою вправлення мовлення та виховання здатності чітко виражати думки". Стаття Пирогова мала великий суспільний резонанс. Обговорення цієї проблеми тривало в періодичній пресі аж до початку XX століття. У полеміці брали участь видатні педагоги Н. Ф. Букатов, К. Д. Ушинський, М. М. Бахтін, які доводили можливість і доцільність проведення театральних занять у загальноосвітній школі, вважаючи їх засобом поглиблення знань учнів і підвищення їх культурного рівня.

Багато видатних вітчизняних педагогів використовували засоби театрального мистецтва у своїй професійній діяльності. Вагоме місце займають вони в теоретичній спадщині В. А. Сухомлинського та С. Т. Шацького.

С. Т. Шацький і його співробітники одними з перших (ще в 1905 році) використовували спектакль у педагогічному процесі, а потім продовжили свою діяльність у радянських освітніх установах, прагнучи розбудити творчу фантазію, уяву дітей, надати їм самостійність у виборі форми вираження своєї особистості через гру, пісні, імпровізації й уважали, що виховання неможливе без використання мистецтва, адже саме воно дає можливість розвивати естетичні смаки дітей, потреби й творчі якості особистості.

До наших днів цінними залишаються методичні розробки Г.Л. Рошала. Його програма з "Тео-предмету" для школярів молодшого

віку також базується на теорії ігор [4, с. 359]. Педагог вважає дитячу гру першим проявом театрального почуття. Вся складність навколишнього середовища спочатку долається дитиною в символі – іграшці й грі, причому Г. Л. Рошаль розглядає іграшку як першу бутафорію.

У наш час театральна діяльність являється одним із компонентів імаготерапії.

Латинське слово "Імаго" означає образ, зображення, картину. Це також назва терапевтичного напрямку в галузі психології відносин. Основи Імаго були закладені американськими психологами Харвіллом Хендріксом (Harville Handrix) і Хеленою Келлі Хант (Helen Kelly Hant). Сьогодні Імаго визнано однією з найбільш дієвих (ефективних) форм терапії, що набула поширення в багатьох країнах світу [2].

Імаготерапія (Лат. *imago* – образ) – психотерапевтичний метод тренування хворого у відтворенні певного комплексу характерних образів з лікувальною метою. Метод запропонований в 1966 р. І.Є. Вольпертом. Належить до групи методів ігрової психотерапії, в більш широкому сенсі – варіант поведінкової психотерапії, в основі якого лежить навчання адекватно реагувати у важких життєвих ситуаціях, розширення комунікативних можливостей, розвиток здатності до відтворення "лікувального" образу, до мобілізації власного життєвого досвіду [2].

Видатними вітчизняними педагогами були сформульовані принципи театральної роботи з дітьми, які безперечно можна застосувати і в роботі з учнями, що мають проблеми інтелектуального розвитку:

- доступність драматичного матеріалу і сценічного вираження, що передбачає врахування вікових та індивідуальних особливостей та інтересів дітей;
- послідовне та доцільне накопичення художніх вражень;
- єдність аналізу театральної постанови та вивчення літературних першоджерел;
- опора на ігрову діяльність дитини, що відповідає її психічним особливостям;
- синтезування різних видів мистецтва в ході театральної роботи;
- правдиве дієве виконання;
- домінування художньо-драматичної діяльності школярів.

Ці принципи не втратили своєї значущості й на сьогодні [4, с. 359].

Мистецтво не тільки поглиблює розуміння реального людського спілкування, але й значно урізноманітнює його сферу. Особливість мистецтва полягає в тому, що, представляючи, чужий чуттєвий і розумовий досвід, воно стає складовою особистого досвіду, збагачує внутрішній світ дитини безпосередністю, наочністю, конкретністю. Проживаючи і переживаючи разом з героями різні ситуації, недоступні в реальному житті, дитина пізнає нові форми та стилі спілкування, долучається до культури взаємовідносин і виробляє часткове їх

перенесення в повсякденну дійсність.

Надзвичайно важливим є розгляд спілкування в мистецтві не тільки з позицій міжособистісної взаємодії, але й з точки зору міжсуб'єктного її характеру. Мистецтво має здатність перетворювати об'єкти в суб'єкти шляхом натхнення всього, що оточує людину (світ природи та предметний світ). Особливо яскраві приклади суб'єктивних об'єктів ми можемо спостерігати в казках, де тварини, рослини, природні явища наділені людськими рисами й якостями [5, с. 39].

Мистецтво є важливим, виробленим історією культури способом моделювання самого спілкування. Оскільки художній образ за своєю сутністю виступає моделлю людини як суб'єкта, а твори мистецтва представляють собою систему образів, що знаходяться у взаємозв'язку й вступають у взаємини, то необхідно розглядати ці самі взаємини як процес спілкування.

Комунікативні дії в театральній грі опосередковані через ігрову діяльність. Саме гра надає значний вплив на розвиток дитини, перш за все тому, що в грі діти навчаються повноцінному спілкуванню. Ігрова роль – це та зовнішня опора, яка допомагає дитині керувати своєю поведінкою. Роль може розкрити в дитині потенційний комунікативний ресурс. За словами К. С. Станіславського, "природа театру і його мистецтва суцільно заснована на спілкуванні дійових осіб між собою і кожного з самим собою" [5, с. 41].

У роботі з молодшими школярами, що мають розумову відсталість, доцільно використовувати пальчиковий та ляльковий театри. За допомогою цих імаготерапевтичних засобів у дітей формуються не тільки театральні уміння, а й розвиваються такі важливі пізнавальні процеси, як: увага, пам'ять, уява та мислення. Крім того, під час занять пальчиковим та ляльковим театром не обійтися без участі дрібної моторики, розвиток якої безпосередньо пов'язаний із розвитком мовлення, а отже й комунікативних умінь.

Заняття пальчиковим та ляльковим театром не потребують великих зусиль, їх можна використовувати як для розваги, так і для навчання. Діти залюбки граються з іграшками означених видів театральної діяльності й вивчають потрібний для цього літературний матеріал, що збагачує їх словниковий запас, містить елементи моралі, вчить нормам і правилам поведінки у соціумі та привчає до колективної діяльності.

Враховуючи, що основою театральної (образної) гри є уявлювана ситуація, очевидним стає також зв'язок уяви та емоцій, що є найважливішою складовою у навчанні та вихованні дітей з обмеженими інтелектуальними можливостями. Не викликає сумніву, що розвиток емоцій і становлення їх довільності тісно пов'язані з розвитком уяви і включенням її в структуру емоційного процесу.

Разом з героями ігор-драматизацій діти реально, суб'єктивно переживають емоційні стани різних модальностей, змінюючи їх за допомогою вербальних і невербальних (експресивних) засобів. Це робить

театральну гру школою емоцій. Крім того, сам процес спілкування з театром дає дитині сильний позитивно забарвлений емоційний заряд.

На думку С. Т. Шацького, індивідуальний емоційний досвід фіксує заборони та бажані форми контакту з навколишнім світом через соціально-етичні норми, що відображають досвід інших людей, присутній в будь-якому театральному сценарії. Поведінка дитини організовується за складним кодексом комунікативних правил контакту.

Театральна гра забезпечує новий крок у поглибленні та активізації комунікативної взаємодії з навколишнім світом. Конкретним пристосувальним сенсом гри є налагодження емоційної взаємодії з іншими дітьми: розробка способів орієнтування в їх переживаннях, формування правил і норм, взаємодії з ними. Колективна театральна гра забезпечує контроль спільноти над індивідуальним афективним життям дитини, приводячи її у відповідність до вимог і потреб оточуючих у конкретній комунікативній ситуації.

Основні мотиви, які спонукають дитину до комунікації, пов'язані з трьома головними потребами: у нових враженнях, в активній діяльності, у визнанні та підтримці.

У процесі театралізованої діяльності дитина з обмеженими можливостями має можливість використовувати всі засоби, що дозволяють їй реалізувати свої комунікативні потреби: експресивно-мімічні (погляд, посмішка, міміка, виразні вокалізації, виразні рухи тіла), предметно-дієві (локомоторні та предметні рухи, пози, що використовуються у цілях спілкування). Робота над образом включає в себе використання всіх цих виразних і образотворчих засобів в різних варіаціях й інтерпретаціях, а також у життєвих ситуаціях.

У театралізованій діяльності відбувається активний розвиток діалогу як форми соціалізованого (комунікативного) мовлення. Сценічні діалоги є ідеальними, "правильними", тобто вивіренними хронологічно, логічно, емоційно. Вивчені, під час підготовки до вистави, літературні зразки мови діти використовують згодом як готовий мовний матеріал у вільному мовленнєвому спілкуванні [4, с. 360].

Отже, використання засобів арттерапії (зокрема театральної діяльності) під час корекційної роботи з дітьми, що мають вади інтелектуального розвитку, на нашу думку, є досить актуальним і дієвим, особливо з позиції розвитку комунікативних умінь дітей означеної категорії.

Список використаних джерел

1. Агавелян О. К. Общение детей с нарушениями умственного развития: автореф. дис. ... д-ра психол. Наук / О. К. Агавелян – М.: АПН СССР, НИИ дефектологии, 1989. – 34 с.
2. Вачков И. В. Методы имаготерапии при оказании помощи в экстремальных ситуациях // Психологическая наука и образование. – 2012. – № 3. – С. 5-9.

3. Копытин А. И. Исходные арт-терапевтические понятия / А. И. Копытин // Практикум по арт-терапии / Под ред. А. И. Копытина. – СПб.: Речь, 2000. – С. 20-65.
4. Революция – искусство – дети: Из истории эстет. воспитания в сов. шк.: материалы и документы: кн. для учителя: В 2 ч. / Сост. Н. П. Старосельцева. – М.: Просвещение, 1987 – С. 358-361.
5. Романець В. А. Психологія творчості: навч. посібник / В.А. Романець. – К.: Либідь, 2001. – 288с.
6. Супрун Микола Олексійович. Теорія і практика корекційного навчання дітей з обмеженими розумовими можливостями в Україні (друга половина ХІХ – перша половина ХХ століття): автореф. дис... д-ра наук: 13.00.03 / Микола Олексійович Супрун. – К.: Інституту спеціальної педагогіки НАПН України, 2008. – 28с.

Possibility of using art therapy in the development of communicative skills of primary school children with intellectual disabilities are described in the article.

Keywords: development, communication skills, children of primary school with intellectual disabilities, means of art therapy, image therapy, theatrical activity, finger-play, a puppet-play.

Отримано 19.9.2013

УДК [376.015.31-056.36]+[159.923.2-056.36:316.36]

А.С. Іваненко

СТАТЕВО-РОЛЬОВА ІДЕНТИФІКАЦІЯ ЯК МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ У РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ УЧНІВ УЯВЛЕНЬ ПРО МАЙБУТНЮ СІМ'Ю

У статті проведено аналіз теоретичних підходів з проблеми статево-рольової ідентифікації та її впливу на формування власної сім'ї особами з вадами розумового розвитку. Ідентифікація трактується, як несвідоме ототожнення суб'єктом себе з іншим суб'єктом, групою, процесом або ідеалом. Психологічний механізм цього процесу полягає у тому, що людина засвоює шляхом несвідомого наслідування поведінку людей стосовно один одного, і лише тих, які значущі для неї.

Дослідження ідентифікації, розглянуті у статті, стосуються аспектів проблеми соціалізації розумово відсталих учнів, а саме детально